
ПРОГЛААС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2006 (год. XV), ISSN 0861-7902

Али ЯШАРИ

Димитър БЕЛО

Университет “Ф.С.Ноли” – Корча, Албания

ЗА ФРАЗЕОЛОГИЯТА В АЛБАНСКИЯ ЕЗИК

I. Около 10 години след третия Конгрес на EURALEX (Будапеща, 1988), на който се утвърди новият клон на езикознанието – *фразеологията*, излезе *Албанският фразеологичен речник* (АФР) на академик Яни Томай, издаден от Албанската академия на науките.

Този речник е крайъгълният камък на албанската фразеология. Няма съмнение, че АФР е уникален по няколко причини:

а) Това е първият, както се изразява и самият автор, филологически тълковен речник с такъв обем на материала и подобен начин на тълкуването му¹. Без съмнение, идиоматиката на всеки език се коментира и в другите тълковни речници, но целта на фразеологичния речник е да покаже цялостно богатството на езика на това ниво и да постави всяка единица в отделна речникова статия.

б) В АФР албанската фразеология е представена в исторически план от периода на първите документирани данни до днес, като не се включени някои фразеологични единици от най-ниския разговорен стил². Това отговаря на целта на този речник – да отразява стандартите на националния книжовен език. От друга страна, в него са включени тълкувания на много диалектни фразеологични единици, притежаващи богати изразителни възможности и синонимика. За автора фразеологизмите са богатство на албанския език независимо от произхода им.

в) Представянето на материала е съобразено с приложния характер на този труд. За това спомагат и допълнителните стилистични бележки; подробните типологични формулировки с обяснения на семантичната

структура на лексикалната единица, дори и на отсенки в значенията; посочването – с обяснения, на синонимите и антонимите; избраните и обработени примери от писмената и говоримата реч. Създаването на АФР е логично продължение на предишните изследвания върху теоретичните проблеми на албанската фразеология и на събирането на материала през 60-те и 70-те години на ХХ век.

В заключение може да се каже, че АФР на професор Яни Томай представлява полезно и необходимо пособие за обогатяване на езиковата култура и е свидетелство за това, че много от чуждиците лесно могат да се заменят с домашни фразеологизми.

II. Беше казано, че АФР е крайъгълен камък на албанската фразеология, но в по-широк смисъл тя се заражда още с появата на първия в тази област лексикографски труд – латинско-албанския речник на Франг Барди (*Dictionarium Latino-Epiroticum*, 1635), където, както посочва и авторът, са включени и “няколко известни поговорки”. От тях може да се споменат: *shkon i njomi me të thatin* (мокрият върви със сухия (дали не е по-точно: покрай сухото гори и суровото)); *hedh gurin e fsheh dorën* (хвърля камък и си крие ръката); *kur të shohësh majën e veshit* (когато си видиш върха на ухото) и др.

Утвърждаването на албанската фразеология като наука преминава през няколко етапа:

Първо, албански фразеологичен материал се включва още в ранните публикувани фолклорни сборници, списания и вестници в рубриците “казани”, “пословици”, “поговорки”, “старинни думи” и др. Фразеологичните единици се дават без обяснения, но са писмено историческо свидетелство за употребата им отпреди векове. Споменавайки посочените писания, някои изследователи на фолклора правилно отбелязват, че в тях се намира “смес от пословици и чисто езикови говорни материали”.

Второ, фразеологичен материал се регистрира в албанските речници от ХІХ–ХХ век, особено в микроконтекстуалните примери за употреба на думите с преносно значение. Но, както отбелязва проф. Яни Томай, в тези речници фразеологията все още не е намерила собственото си място, защото в по-голямата си част съвсем не е ексцерпирана, няма ясни и еднакви критерии, свързани с класификацията и отразяването на нейните единици в различните по вид и обем речници; освен това липсва теоретично тълкуване, което би дало на лексикографите възможност за по-широкото и по-правилното им отразяване и обясняване.

Изключение е речникът на К. Кристофориди³, който е богат на фразеологични единици. По думите на А. Джувани “Кристофориди е казал, ... че речникът има 40 000 думи. Мислим, че е преувеличено, но може би в това число е имал предвид и думите, употребени като пояснения на различен фразеологичен смисъл”⁴. За да се аргументира това, е достатъчно да се отбележи, че само при глагола *взимам* (matr) К. Кристофориди е употребил 20 фразеологични единици. Същото може да се каже и за други думи.

Като илюстрация в етапа на утвърждаване на албанската фразеология чрез издаването на тълковни речници може да се посочат две други заглавия: *Речник на албанския език* (РАЕ), 1954 г., и *Речник на съвременния албански език* (РСАЕ), 1980 г.

В РАЕ фразеологичните единици се използват с две функции: да обясняват по-точно значението на думите и да илюстрират употребите им; като самостоятелни единици, след вертикална черга, “когато общото значение не е свързано директно със значението на думата, която се тълкува”⁵.

В РАЕ на албанската фразеология е отделено повече място в сравнение с предишните изследвания, но и тук то не е подобаващо, защото този труд се опира на фразеологичните материали от предишните тълковни или двуезични речници, или събирането и отразяването е ставало случайно.

В РСАЕ албанската фразеология е представена с голям брой единици, тълкувани лексикографски по нов начин. С него албанската фразеология придобива собствена физиономия.

Двадесет и шест години след публикуването на този речник вече е извършена значителна промяна по отношение обема на събрания лексикографски материал и качеството на третирането му. Например:

За думата КОКË (глава) в РАЕ (с. 221) има 12 фразеологични единици, в РСАЕ (с. 841–843) – 197; за думата КËМВË (крак) РАЕ (с. 210) има 14 единици, РСАЕ (809–811) – 188 единици; за думата GISHT (пръст) РАЕ (с. 141) има 4 единици, РСАЕ (554–555) – 59, и т.н. Разширяването на семантичната структура и краткото тълкуване в рамките на даден речник са показатели за качествените промени, които бяха посочени по-горе.

Разширеният обем на фразеологията в РСАЕ се дължи на две причини: създаването на Албанската лексиколожка картотека (Kartotekà e Leksikut të Shqipës), която събира градиво от експедициите, извадили на бял сват богатата фразеология на народните говори; и теоретичните изследвания на албанските езиковеди в тази област, особено на проф. Яни Томай.

Трето, за утвърждаването на албанската фразеология допринася и отпечатването на чисто фразеологични материали в следните научни списания: “Studime filologjike” (Филологически изследвания), “Gjuha jonë” (Нашият език) и др., под заглавия “Material frazeologjik nga krahina...” (Фразеологичен материал от местността...); “Fjalë e shprehje nga...” (Поговорки и пословици от...) и др. В тях фразеологичните единици са събирани от учители по албански език, студенти, научни сътрудници от Института по език към ААН. Събраното фразеологично богатство е използвано в РСАЕ. Тези материали са послужили и във Фразеологичния речник на албанския език на проф. Яни Томай (Fjalori frazeologjik e gjuhës shqipe).

Четвърто, албанската фразеология е отразена по-широко в пояснителните речници към някои книги, издавани от албански и чужди автори, и в речниците на местните говори.

Към първия тип се отнасят речниците, обикновено наричани “на редките и остарели думи и изрази”. В тях фразеологичните единици се дават за тълкуване и илюстриране смисъла на думата или се описват отделно, заедно с поговорката или пословицата.

Подходящ пример за втория тип речници, свързан с местните говори⁶, е трудът на Мехмет Гйевори, който включва над 4 000 фразеологични единици и фигуративни изрази. Албанската лексикографска критика отбелязва, че той съдържа голям брой изрази, но не изпълнява задачите на един фразеологичен речник⁷. В този списък може да се добави и речникът на Нико Мустака под заглавие “Shprehje popullore nga rrethi i Korçës” (Народни изрази от региона Корча), в който са включени около 2 000 фразеологични единици от Корча и околията. Тук за първи път са използвани научни методи за описание на фразеологията.

Въпросните речници, включващи лексико-фразеологичен материал, повторен и в РСАЕ или във “Фразеологичен речник на албанския език”, имат редица недостатъци. В по-голямата си част те съдържат фразеологични единици със социоетнолингвистичен характер от отделните говори. Това ясно личи от самите им заглавия или от конкретното им съдържание. Локалното оцветяване е налице в строежа на фразеологичните части, изразени с местни или лични имена, характеристики на определени области, диалектни думи (чието значение авторът често описва) и др. Много от фразеологичните единици са извлечени от текстове, свързани с църковни или народни обреди, с историята на региона, с анекдоти от местния фолклор, със земеделието или скотовъдството. Те носят “печата” на мястото, където са възникнали или се употребяват.

Може да се добави, че такива публикации би трябвало да се стимулират, защото ще послужат за попълването на една специализирана картотека на албанската фразеология.

Пето, албанската фразеология се утвърждава и чрез двуезичните⁸ и многоезичните речници в тази област. При създаването им срещу чуждата речникова единица авторите дават албанско съответствие. Получава се перифразиране на значението или буквален превод. Предпочита се първият способ, напр.: *den Rubikon Überschreiten* – “bëj harin vendimtar” (права решителна стъпка), а не *минавам (преминавам) Рубикона* и т.н.

Във френско-албанския фразеологичен речник на Екрем Шияку е постигната по-голяма пълнота на албанския превод, като в повечето случаи се запазва най-точно семантиката.

Има случаи, когато тези речници се именуват “фразеологични”, а чрез материала и целите, които си поставят, придобиват особеностите на двуезични фразеологични речници. Някои приличат на сборници с устойчиви двуезични синтагми, поговорки или пословици. Техните автори са използвали фразеологичните единици от чуждите езици, но не познават добре албанската фразеология, затова публикуването на *Албанския фразеологичен речник* е една добра възможност напред да се направят по-научно издържани двуезични или фразеологични речници.

Албанската фразеология се развива все повече и с излизането на *Балкански фразеологичен речник*⁹ (БФР), първия по рода си в световната фразеография. Неговото начало е поставено с доклада на Яни Томай и Джеват Лоши на Балканистичния конгрес в София през 1966.

БФР съдържа 5 000 фразеологични единици от албански и техните съответствия в български, гръцки и сърбохърватски, свидетелство за съществуването на балканския езиков съюз.

БФР и другите двуезични фразеологични речници, освен теоретическата и практическата си стойност, свидетелстват и за взаимоотношенията при създаването на “вътрешната форма”¹⁰ на всеки език, защото, както се изразява Сюсюр “обичаите на една нация оставят следи в езика, а от друга страна, в широк смисъл, езикът създава нацията”¹¹. Достатъчно е да се споменат 2–3 примера от фразеологичните речници: албански: *te kulaç e te kërbaç* (с колаче и кърбач [тур. тояга]); италиански: *col bastone e colla carota* (с тояга и моркови); албански: *blej derr në thes* (купувам свиня в чувал); английски: *by a pig in a poke* (също); италиански: *comprare la gatta nel sacco* (котка в чувал); руски: *покупать коту в мешке*; албански: *tiuaji i tjaliti* (меден месец); руски: *медовий месяц*; английски: *the honey moon* (меден месец) и т.н.

III. От краткия преглед на разволя на албанската фразеологична наука става ясно, че както отбелязва и проф. Яни Томай¹², още има какво да се издирва. Важен елемент е и етимологията на фразеологичните единици на албанския език, или, иначе казано, кои от тях не са местни, а заети от чужди езици; дали в конкретните случаи би трябвало да са включени. Това е проблем, който стои пред всеки език.

В настоящия период от развитието на албанската фразеология предстои разрешаването на много проблеми. По-важните от тях са: създаване на компютризирана картотека на фразеологичния фонд; създаване на други двуезични или регионални речници, които ще са добра основа за по-нататъшни теоретични изследвания. Отпечатването на един общ по-обширен албански фразеологичен речник е предстояща задача за албанската фразеография.

БЕЛЕЖКИ

¹ Виж **Jani Thomai**. *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*. Тирана, 1999, с. 3.

² В албанския език в последно време се правят опити за публикуване във вид на речник и на такива изрази.

³ *Leksikon Alvano-Elenikon*, печатан с гръцки букви в Атина през 1904 г., транскрибиран с албански букви и обработен от Александър Джувани, 1961 г.

⁴ Преговор към албанско-гръцкия речник на К. Кристофориди, с.8.

⁵ К. Сиро, Е. Çabej, А. Krajin, О. Muderrizi, *Fjalori i gjuhës shqipe*, *Речник на албанския език*. Тирана, 1954, с. 6.

⁶ Тук се вземат предвид малките по обем речници.

⁷ Виж бележките на проф. Яни Томай, *Studime filologjike*, № 2, 1970, с. 147–150.

⁸ Първият от този вид е речникът, озаглавен *Fjaluer frazeologjik italisht-shqip* (ръкопис), на Института по език и литература; Ilo Stefanllai-Vangjel Dheri, *Fjalor frazeologjik anglisht-shqip*. Тиранл, 1981; Eqrem Shijaku, *Fjalor frazeologjik frëngjisht-shqip*, Тирана 1998; Artan Fida, *Fjalor frazeologjik italisht-shqip*, Тиранë, 1998; Skënder Doku, *Fjalor frazeologjik gjermanisht-shqip*, Тиранë, 1998.

⁹ Jani Thomai, Xhevat Lloshi, Rusana Hristova, Kosta Qirjazati, Ana Melonashi, *Fjalor frazeologjik ballkanik*, (Балкански фразеологичен речник), Тирана, 1999.

¹⁰ Една от известните тези на В. Хумболд е за вътрешната форма на езика.

¹¹ *Kursi i gjuhësisë së përgjithshme* (Курс по общо езикознание). Тирана, 2002, с. 48.

¹² Вж.: *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe* (Албански фразеологичен речник). Тирана, 1999, с. 5.